

SRPSKO-RUMUNSKI ODNOSI XIV-XVII VEKA

Dorđe Sp. Radojičić

Od vremena svoga stalnog nastanjenja na Balkanskom Poluostrvu, od prve polovine VII veka, Srbi sa Rumunima žive u zajednici ili u najbližem susedstvu. Prošlo je trinaest vekova, a među njima nije dolazilo do ratnih sukoba. To je redak primer mirnog zajedničkog života među narodima.

Formiranje jednog i drugog naroda, njihova etnogeneza, vršena je uporedno i pod uzajamnim uticajem. Sa Srbima su se, još u Srednjem veku, stapali etnički elementi koji su najrodniji današnjim Rumunima. Ti ostaci romaniziranog starosedelačkog stanovništva gubili su etničku osobenost i pod „vlasima” se od XIV veka mogu da podrazumevaju stočari bez obzira na narodnost. Sve su to veoma zanimljiva i neobično važna naučna pitanja, u koja se mi ovoga puta ne možemo da upuštamo. Želimo da se pozabavimo srpsko-rumunskim odnosima u prvim vekovima posle obrazovanja rumunskih feudalnih država Vlaške i Moldavije, koje je dovršeno tek u XIV veku.

Kazali smo da između Srba i Rumuna nije bilo ratnih sukoba. Mislili smo na ratove koji se vode između dve države. U dva mahova u XIV veku, sukobili su se srpski i rumunski odredi, ali u sastavu tuđe vojske. Prvi put su Rumuni bili među napadačima, a drugi put Srbi. I u jednom i drugom slučaju napadači su bili poraženi. Za Rumune ne znamo pod kojim su se uslovima našli među napadačima. Srbi su bili prinuđeni to da budu i želeli su da budu potučeni. To je činjenica koju treba istaći. Rumuni su uzeli učešća u bugarskom i vizantijskom napadu na srpsku državu koji je završen kod Velbužda 1330. god. Učesnik u toj bici, docniji srpski car Stefan Dušan, ovako govori u svojoj autobiografskoj belešci koja se nalazi u povelji ispred njegovog Zakonika: „A pozavidevši zlonenavisnik đavo našem dobrom životu, i zlonaravljju podiže na nas 7 careva . . . da rečem: i cara grčkog, Mihaila i brata njegovog Belaura, i Aleksandra cara Bugara, i Basarabu Ivanka, tasta Aleksandra, cara sumed (u susedstvu) živećih crnih Tatara, i gospodstvo jaško i ostalu s njima gospodu”¹ Basaraba I je bio vojvoda vlaški (oko 1310—1352), sin vojvode Tugemira ili Tihomira. On je ujedinio rumunske zemlje s obe strane Olte i nosio

¹ St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana (1898) 3.

je titulu „veliki vojvoda cele rumunske zemlje”.² Njegov zet Aleksandar vladao je nad Tatarima u susednoj Moldaviji. „Gospodstvo jaško” bilo je takođe u Moldaviji. Na njega danas potseća ime grada Jaša.³ Jasi su isto što i Alani, koji danas pod imenom Oseta žive na Kavkazu.⁴ Vlaška se kod Srba u doba cara Dušana i cara Uroša nazivala Basarabina zemlja,⁵ a u srpskim izvorima (s kraja XIV veka i docnije) vlaški učesnici Velbuške bitke zovu se Basarabima.⁶ Na Vlašku su 1395 god. udarili Turci, u čijoj su vojsci, kao vazali, bili srpski knez Stefan Lazarević i makedonski gospodari kralj Marko i gospodin Konstantin Dragaš. Biograf Stefana Lazarevića, Konstantin Filozof, zabeležio je da se pričalo kako je kralj Marko rekao Konstantinu Dragašu: „Ja govorim i molim Gospoda da hrišćanima bude pomoćnik, pa ja prvi među mrtvima u ratu ovom da budem”.⁷ Tako je i bilo. Marko je poginuo u bici na Rovinama. S njim je poginuo i Konstantin Dragaš. Vlaški vojvoda Jovan Mirča I (1386—1418) odbranio je svoju zemlju.⁸ Stefan Lazarević je docnije bio prijatelj sa Mirčom, koji ga je najlepše dočekao 1410 god. kad se preko Vlaške vraćao u svoju državu posle učestvovanja u turskim međusobicama. Primio ga je „s velikim ljubočastijem”. Konstantin Filozof još priča da je Mirča imao „neizmernu želju” da gleda Stefana i da se u tome nije mogao nasititi. Gostio je Stefana „vele časno” i „što je potrebno dovoljno mu davaše, konje i sve drugo u čemu je oskudevao zbog daljnog putovanja”.⁹

U doba cara Uroša između srpske države i Vlaške stvorena je tako tesna veza kakvu je u feudalnom poretku pretstavljao vladalački brak. Car Uroš se 1360 god. oženio Anom ili Ankom, ćerkom vlašskog vojvode Nikole Aleksandra (1352—1364), a unukom vojvode Basarabe I. Njena rođena sestra zvala se takođe Anom i živela je u Vidinu kao žena bugarskog prestolonaslednika Jovana Sracimira.¹⁰ Baš iz godine Uroševе ženidbe imamo jedan *Zbornik* načinjen za tu Anu iz Vidina. U njemu su žitija „svetih prepodobnih i strastotrpnih žena” (mučenica). Tu je i Taida, o kojoj je u moderno vreme pisao Anatol Frans. *Zbornik* je u srp-

² N. Jorga, *Istorija Rumuna* (1935) 72—73, 333.

³ Il. Ruvarac, *Prilošci k objašnjenju izvora srpske istorije*, XVII „Gospodstvo Jaško” (*Glasnik SUD* 49, 1881, 17—21).

⁴ K. Jireček, *Istorija Srba I* (1952) 18, 206.

⁵ St. Novaković, *Zakonski spomenici* (1912) 170, 179.

⁶ Ljub. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi* (1927) 78, 79, 91, 103, 199, 284.

⁷ Izd. V. Jagić, *Glasnik SUD* 42 (1875) 269—270.

⁸ Đ. S. Radojičić, *Jedna glava iz Života Stefana Lazarevića od Konstantina Filozofa — Bitka na Rovinama* (Hrišćanski život VI, 1927, 138—144); *Isti, Listina manastira Petre od oktobra 1395 god. kao izvor hronologije bitke na Rovinama* (Bogoslovlje II, 1927, 293—297); *Isti, La chronologie de la Bataille de Rovine* (*Revue historique du Sud-est européen* V, 1928, 136—139.)

⁹ *Glasnik SUD* 42, 296.

¹⁰ K. Jireček, *op. cit.* 238.

skoj recenziji.¹¹ Možda ga je čitala i srpska carica Ana. Ako dobro razumemo dečanski pomenik i ako se na njega možemo osloniti, carica Ana je preživela cara Uroša, zakaluderila se i umrla kao monahinja Jelena.¹² Lesnovski pomenik pominje je pod njenim svetovnim imenom.¹³

Feudalna prosveta i kultura vezane su za manastire, pa je otuda veoma značajna delatnost u Vlaškoj popa Nikodima Grčića¹⁴, koji se u doba vlašskog vojvode Vladislava I Vlačkua (1364 — oko 1374) trudio oko podizanja manastira Vodice (iznad Đerdapa), a za vreme vojvode Radula I (oko 1374 — oko 1384) starao oko građenja manastira Tismene. I za jedan i za drugi manastir Nikodim je dobio pomoc i od srpskog kneza Lazara, kao što se vidi iz povelje despota Stefana Lazarevića date 1405/6 god. tim manastirima. Knez Lazar je manastirima priložio neka sela u svojoj državi („metohe”). To se zaboravilo, pa despot Stefan obnavlja prilaganje¹⁵. Izgleda da su sva ta sela bila u Podunavlju južno od Dunava, u onim krajevima koje je knez Lazar dobio potčinjavanjem Radiča Brankovića Rastislavića, gospodara Braničeva (1378 god. ili nešto ranije),¹⁶ odnosno njegovim „rasipanjem” (1378/79 god.)¹⁷ Prema tome knez bi prilagao već sagrađenom manastiru Vodici. Po pričanju tismenskih kaluđera, zabeleženom oko sredine XVII veka, Nikodim se zvao Grčić po tome što mu je otac bio Grk iz Kostura. Majka mu je bila Srkinja. Kaluđeri su govorili da je Nikodim rođen u Prilepu.¹⁸ Treba tu svakako učiniti malu ispravku. Nije bio Prilep mesto Nikodimovog rođenja, već po svojoj prilici Prilepac kod Novoga Brda, u kome je knez Lazar rođen i koji je pripadao kneževoj očevini.¹⁹ Posle te ispravke postaje jasna veza-
nost između kneza Lazara i Nikodima. Lazar šalje Nikodima 1375 god. u Carigrad da radi na izmirenju srpske i grčke crkve. U srpskoj delegaciji Nikodim je bio „tlkovatelj” (tumač).²⁰ O njemu se

¹¹ Ив. Дуичевъ, Изъ старата българска книжнина II (1944) 154; P. Kolenčić, Glasnik Skopskog naučnog društva II (1927) 67.

¹² S. Ristić, Dečanski spomenici (1864) 20.

¹³ St. Novaković, Srpski spomenici XV—XVIII veka (Glasnik SUD 42, 1875, 29).

¹⁴ Il. Ruvarac, Pop Nikodim, der erste Klostergründer in der Walachei (Archiv für slavische Philologie XI, 1888, 354—363); E. Turdeanu, Les premiers écrivains religieux en Valachie: l'hégoumène Nicodème de Tismana et le moine Philothée (Revue des études roumaines II, 1954, 116—136).

¹⁵ Čed. Mijatović, Srpski odrazi iz rumunske istorije (Letopis MS 187, 1896, 21—23); St. Novaković, Zakonski spomenici 752—753; za hronologiju: Đ. S. Radojičić, Glasnik Skopskog naučnog društva XXI (1940) 57—58.

¹⁶ Đ. S. Radojičić, Istoriski časopis III (1952) 89.

¹⁷ Ljub. Stojanović, Stari srpski rodoslovi i letopisi, 214.

¹⁸ Čed. Mijatović, na n. m. 18—19; E. Turdeanu, na n. m. 119.

¹⁹ St. Novaković, Novo Brdo i Vranjsko Pomoravlje (Godišnjica N. Čupića III, 1879, 297—299); Il. Ruvarac, O krezu Lazaru (1888) 3. Po A. Deroku, „danas iščezao” (Srednjeevokvni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, 1950, 172).

²⁰ Arhiepiskop Danilo i drugi, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih (izd. Đ. Daničić 1866) 382.

u istoriskim izvorima govori da je bio „častan i osvećen čovek, silan u knjigama, još silniji u razumu i rečima i odgovorima”. Dodaje se da je bio „Grk rodom” i da je „osnovao u Ugrovlaškoj zemlji dva velika i časna manastira s velikim trudom i marljivošću”.²¹ U današnjoj istočnoj Srbiji, u Krajini, Nikodim je verovatno podigao manastir Vratnu (kod Brze Palanke) i Manastiricu (ispod Miroča kod Dunava).²² Njegova aktivnost protegla se i na Ugarsku, gde je doživeo neko gonjenje ili u koju je bio prognat. „Šeste godine toga gonjenja”, 1404/5, prepisao je u Ugarskoj jedno *Jevandjelje*, koje je u XVII veku pokazivano u Tismeni, a koje je danas u Narodnom muzeju u Bukureštu.²³ Nikodim je umro 25 decembra 1406 god.

Pre no što je došao u srpsku zemlju i postao iguman manastira Dečana, Grigorije Camblak,²⁴ verovatno Vlah iz Bugarske, živeo je u Moldaviji i bio iguman manastira Njamca. To je bilo oko 1400 god. I u Moldaviji je Camblak radio na književnosti, kao što će se njom baviti i među Srbima (oko 1402—1409) i docnije u Rusiji, u kojoj je umro kao mitropolit kijevski (1419/20). Sa velikom svitom bio je kao mitropolit 1418 god. na saboru u Konstancu, pa otud njegove slike i njegov grb u *Hronici* Ulriha Rajhentalala o tome saboru.²⁵ Tako svojim književnim radom Camblak povezuje bugarsku, moldavsku, srpsku i rusku staru književnost. U Moldaviji i Vlaškoj upotrebljavao se slovenski jezik pisan ćirilčkim slovima, i to ne samo u crkvi, već i u državnoj administraciji. Dela iz jedne književnosti na slovenskom jeziku prenosila su se u drugu. Pri tome su menjani neki glasovi, a i reči. Koliko su se pojedine književnosti u toku vremena udaljavale jedna od druge, sve je manje bilo prenošenja a sve više prevodenja.

Srpska letopisačka beleženja počinju u prvoj polovini XV veka. Ona sadrže mnoge vesti o Vlaškoj i Moldaviji: o bici na Rovinama, o smrti vlaščkog vojvode Mirče (I), o tome kako sultan

²¹ Životopis starca Isaije (izd. N. Dučić, Starine hilendarske, Glasnik SUD 56, 1884, 75 — Isti, Književni radovi 4, 1895, 87—88.

²² M. Đ. Milićević, Manastiri u Srbiji (Glasnik SUD XXI, 1967, 36—38); E. Turdeanu, na n. m. 127—129.

²³ Ljub. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi IV (1923) 21; Čed. Mijatović na n. m. 19—20. Po Rad. M. Grujiću, Nikodimov zapis nas obaveštava „o proganjanju poslednjih ostataka starog ćirilo-metodskog pravoslavlja u istočnoj Ugarskoj — pojačanog možda s novim doseljenicima iz Srbije, posle Kosovske bitke i prvih pljačkanja iza bojeva Vlaha i Madjara s Turcima na Rovinama i kod Nikopolja, 1395 i 1396 god”. (Duhovni život, Vojvodina I, 1939, 336, 349, 369). Jevandjelje bi, po Grujiću, bilo pisano „negde u Banatu” (ibid. 383). Ako u zapisu stoji „togova gonjenja”, onda se svakako misli na Nikodimovo progonstvo. E. Turdeanu, na n. m. 125, 134—135 navodi da P. P. Panaitescu, Mircea cel Bătrân (1944) 152 smatra da je Nikodim bio u Transilvaniji.

²⁴ Đ. S. Radojičić, O Grigoriju Camblaku (Glasnik SAN I, 1949, 172—175).

²⁵ А. И. Ядринский, Григорий Цамблакъ (1904) 182—208; M. Purković, Srbi i sabor u Konstanci (Sloga, Perth, Australija, 24. XII. 1954).

Krišćija (Mehmed I) pleni Vlašku, o smrti vlaškog vojvode Dana (II), o tome kako su Turci svezali Vlada (II) Drakula i postavili Mirču, o turskom pohodu protiv Vlada (III) Drakulovića, o smrti vlaškog vojvode Radula (III), o turskom porazu od vojvode moldavskog Stefana (III), o turskom osvajanju moldavskih gradova Kelije i Beograda, o smrti vlaškog vojvode Vlada (IV) Kaluđera i stupanju na presto njegovog sina Radula (IV), o smrti vlaškog vojvode Radula (IV) i o tome da ga je nasledio Vlad (V) Kaluđerović, o pogibiji vojvode Vlada (V), o smrti vlaškog vojvode Basarabe (IV), o tome kako su Turci napali vojvodu moldavskog Petra (IV), načinili ga „begunom” i posle mu povratili presto, o tome kako su Turci poplenili „Karabogdana” (Moldaviju) i pogubili Mitrašina, kako su Turci izgnali vlaškog vojvodu Petra (II) a postavili vojvodu Aleksandra (II), kako je vojvoda Petar (II) umro u zatočenju, kako su Turci pošli na „Karabogdana” i „Karabogdanca” raskinuli „na kamile” (odnosi se na moldavskog vojvodu Jovana III Groznog), o gladi velikoj „po vsej Makedoni i po Vlaseh” (1575/76 god.), o raznim turskim napadima na Moldaviju.²⁶ Nabrojali smo sve ove beleške da bi se videlo koliko su srpski letopisci obraćali pažnju na Vlašku i Moldaviju, a sem toga da bismo pokazali šta ih je interesovalo. I moldavski i vlaški letopisi govore o Srbima.²⁷

Iz druge polovine XV veka imamo jednu sasvim malu geografsku belešku od starog srpskog književnika Dimitrija Katakuzina, koji je svakako bio iz Novoga Brda.²⁸ Beleška se odnosi na granice „zemalja Dakija”. Ustvari to je samo jedna rečenica, koja je kao „tlkovanije (tumačenje) Dimitrija Katakuzina” uneta u jedan sastav *O knjize Ptolomeja, o ohridskoj eparhiji*.²⁹ U tom sastavu je i „tlkovanije” hilendarskog igumana Makarija, o kome će još biti reči.

Kad je srpski manastir Hilandar na Sv. Gori „osiroteo od blagočestive gospode srpske i blaženih ktitora”, starala se o njemu carica Mara, kći despota Đurđa Brankovića koja je bila data u harem sultana Murata II. Ostarela i u očekivanju da nastupi kraj života, Mara je zamolila vlaškog vojvodu Vlada IV Kaluđera (1482—1496) da se primi da bude „poslednji ktitor” hilendarski. On joj je dao takvo obećanje, koje je i izvršio posle smrti njene i smrti njene sestre gospođe Katakuzine. U novembru 1492 god. vojvoda Vlad IV je u Bukureštu izdao povelju kojom određuje manastiru godišnji „obrok” od pet hiljada aspri „celeh”. Još se

²⁶ Ljub. Stojanović, Stari srpski rodoslovi i letopisi, 218—219, 224—225, 225, 229, 233—234, 245, 248, 249, 254, 258, 259, 260, 263, 264, 266, 267, 268, 269.

²⁷ R. Perović, Vesti o Srbima u rumunskim letopisima (iz Brastva XXXII, 1941).

²⁸ Đ. S. Radojičić, Stari srpski književnici XIV—XVII veka (1942) 37—38.

²⁹ Isti, Dva primera Ruvarčeve tačnosti (Spomenica II. Ruvarcu, 1955, 129). Tekst „tlkovanija” na snimku (ibid. 130).

predviđa nadoknada od pet stotina aspri za troškove monaha koji dolaze po taj „obrok”. Povelja je pisana srpskom recenzijom. Nju je potvrdio vojvoda Vlad V — Vladuc (1510—1512), sin Vlada IV. Ova druga povelja je od 15. maja 1510. god., izdata takođe u Bukureštu. Određuje da kaluđeri dolaze po novac 15. maja, dakle na dan njenog izdavanja. Traži od hilendarskih monaha da unesu u pomenik oca i brata vojvodinog, Vlada IV i Radula IV. I ova je povelja u srpskoj recenziji.³⁰

Bivši titularni despot srpski u Sremu, Dorđe Branković, otišao je kao monah Maksim u Vlašku (krajem 1505 ili početkom 1506. god.).³¹ Tamo je postao mitropolit vlaški. Izmirio je vlašskog vojvodu Radula IV sa moldavskim vojvodom Bogdanom III, koji je napao na Vlašku. Sa drugim vlaškim vojvodom, Mihnom „Zlonaravnim”, Maksim nije bio dobro. Ovaj je hteo da ga preda Turcima. Zbog toga se Maksim reši da napusti Vlašku. Preko neke vlastele učini da ga Miha pošalje „s bukvami” (s pismom) ugarskom kralju radi pregovora o miru. U Ugarskoj je Maksim svoju misiju uspešno svršio, „knjige kraljeve” (pismo) poslao je Mihni, a sam je otišao ne natrag u Vlašku već ponovo u Srem.³² To je bilo oko 1509. god. Tamo je sazidao manastir Krušedol (između 1512 i 1516. god.). Dobio je pomoć od tadašnjeg vlašskog vojvode Basarabe IV Njagoja, čija je žena „gospožda” Despina bila rođaka Brankovića. Maksim je umro kao mitropolit beogradski (1516).³³

Od Basarabe IV Njagoja (1512—1521) imamo jedan spis sačuvan u odlomcima na slovenskom (u rukopisu iz druge polovine XVI. veka) i u prevodima na grčki (oko sredine XVI. veka) i na rumunski (rukopisi XVII. veka). To je *Slovo nakazatelno* (Poučna reč) namenjeno sinu Teodosiju (bio vlaški vojvoda 1521—1522).³⁴ U njemu se, pored ostalog, govori i o bitkama i o porazu i tom se prilikom upotrebljava izraz „Vidovdan”, što svedoči o tome koliko je kult Kosova bio rasprostranjen u Vlaškoj.³⁵

Basaraba IV Njagoje podigao je crkvu u Kurtea de Ardeš. Jedna freska u crkvi prikazuje Njagoja, „gospođu” Despinu i nji-

³⁰ Isti, Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori (Arhivist V, 1955, 8—10).

³¹ Isti, Hagiološki prilozi o poslednjim Brankovićima (Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu XII, 1939, 309); Rad. M. Grujić, Vojvodina I, 377.

³² Život arhiepiskopa Maksima (izd. A. Vukmanović, Glasnik DSS XI, 1859, 128).

³³ Il. Ruvarac, Prilozi k objašnjenju izvora srpske istorije III (Glasnik SUD 47, 1879, 181—184).

³⁴ Б. Цоневъ История на българскии езикъ I (1919) 259—260; P. P. Panaitescu, La littérature slavo-roumaine (XVe—XVIIe siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves (ze Sborniku praci I sjezdú slovanskych filologů v Praze, 1929) 9—10; E. Turdeanu, La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains (1947) 54, 105—108, 114, 139.

³⁵ P. P. Panaitescu, op. cit. 9; M. Lascaris, Démosthène Russo (1869—1933), ses recherches sur les rapports gréco-roumains à l'époque byzantine et pharariote (Les Balkans X, 1938, 462).

hovu decu.³⁶ U crkvi su još i likovi srpskog kneza Lazara i kneginje Milice.³⁷ Na jednoj ikoni sv. Simeona i Save pretstavljena je Despina kako kleči sa svoje dve kćeri. Ikona je ranije pripadala crkvi u Ardešu. Odatle potiče i druga jedna ikona sa Despininim likom. Ta ikona prikazuje kako Bogorodica skida Hrista s krsta. Njoj Despina prinosi svoga mrtvog sina, vojvodu Teodisija.³⁸

Despina je poznata kao vezilja. U Krušedolu se čuvao felon koji je ona izvezla (1519). Traka od drugog jednog njenog felona (opet iz 1519 god.) nalazi se u Narodnom muzeju u Beogradu.³⁹ Vlaški letopisi beleže da je ona poklonila manastiru Ivironu na Sv. Gori „pokrov, sav izatkan od zlata i veoma ukrašen”. Svetogorski manastir Ksenofont ima jedan epitrahilj koji je Despina radila.⁴⁰

Vlaški vojvoda Radul IV pozvao je u Vlašku Nifona, nekadašnjeg mitropolita solunskog (1484—1486) i u dva maha patrijarha carigradskog (1486—1488, 1496—1498). Nifon je imao da sredi prilike u Vlaškoj crkvi. Došao je u Vlašku 1504 god., nešto pre Maksima Brankovića. Nije ostao do kraja svoga života u Vlaškoj. Njegovi pogledi nisu se mogli uskladiti sa životom na vlaškom dvoru. Umro je na Sv. Gori 1508 god. Bio je sin nekog Manojla, tobožnjeg albanskog vlastelina, koji je jedno vreme bio u službi despota Đurđa Brankovića. Pre monašenja zvao se Nikola. Rođen je na Peloponezu (između 1435 i 1440 god.). Kao kaluđer, pre no što je postao mitropolit, živeo je u Arti i kod Skenderbega u Kroji.⁴¹ Stari srpski književnik Gavriilo,⁴² koji je bio svetogorski prota, napisao je *Život Nifonov*. Postoji u rukopisima na slovenskom, grčkom i rumunskom jeziku.⁴³ Kao prota svetogorski, sa dvadeset igumana svetogorskih manastira, Gavriilo je 1517 god. bio u Vlaškoj na osvećenju crkve u Kurtea de Ardeš.⁴⁴

³⁶ N. Jorga, *Art et littérature des Roumains* (1929) 22—24 i t. XIII.

³⁷ Čed. Mijatović, na n. m. 31: J. Radonić, Grof Đorđe Branković i njegovo vreme (1911) 693.

³⁸ Exposition de l'Art Roumain ancien et moderne au Musée du seu de paume à Paris (1925) 44 i tabl.

³⁹ L. Mirković, *Crkveni umetnički vez* (1940) 39 i tabl. XII sl. 4.

⁴⁰ R. Perović, op. cit. 12.

⁴¹ N. M. Popescu, Nifon II, patrijarhul Constantinopolului (1914).

⁴² Đ. S. Radojičić, *Stari srpski književnici XIV—XVII veka*, 41: Isti, Dva primera Ruvarčeve tačnosti (Spomenica II. Ruvarcu, 125—126). I. Barbulesku je našao kod П. А. Сыркуа, *Очерки изъ историји литературныхъ сношеній болгаръ и сербовъ въ XIV—XVII вѣкахъ* (1901) CCLI da je pop Jovan Kratovac (o njemu Đ. S. Radojičić, *Stari srpski književnici*, 28) prepisao 1567 god. jedan Gavrilov prevod, pa je na osnovu toga zaključio da je i Gavriilo iz Kratova (Rumuni prema Srbima i Bugarima, 1908, 110, 117; *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie*, 1912, 226, 238). Tu pogrešku ponavlja B. Kovačević, koji tom prilikom Jovana naziva Jonom (Povodom knjige „Ispravenije grešnika duhom krotosti”, Bibliotekar VI, 1954, 219—220; Rumunske reminiscencije, srpski i slovenski udeo u rumunskoj kulturi, Republika br. 557 od 3 jula 1956).

⁴³ K. Jireček, op. cit. II (1952) 374; П. А. Сырку, op. cit. CCLII.

⁴⁴ N. M. Popescu, op. cit. 19, 20.

Prvu vlašku i uopšte rumunsku štampariju osnovao je „sveštenoinok” Makarije, koji je bez svake sumnje isto lice sa Makarijem iz Štamparije Crnojevića, osnivačem starog srpskog štamparstva.⁴⁵ I vlaška štamparija je bila ćirilička. Njena izdanja su na slovenskom jeziku, ali su u onoj recenziji koja je bila u upotrebi u Vlaškoj i Mildaviji, tzv. vlaško-moldavskoj recenziji, sa jusovima. Prva knjiga iz vlaške štamparije, *Liturgijar*, izišla je iz štampe 10 novembra 1507 god. Njeno slaganje počelo je po naredbi vojvode Radula IV, a završeno je za vreme vojvode Mihne.⁴⁶ Kad je druga knjiga štampana, *Oktoih* (1510), bio je vojvoda Vlad V — Vladuc.⁴⁷ A treća i poslednja koja je dosad poznata, *Jevandelje* (1512), objavljena je za vlade Basarabe IV Njegoja.⁴⁸ Ni na jednoj ne stoji mesto štampanja. Misli se da je štamparija bila u Trgovištu.⁴⁹ Na *Oktoihu* se nalazi slika crkve kod koje je bila štamparija. Po njoj se možda može rešiti pitanje mesta štamparije.⁵⁰ Makarije je doneo tu sliku, kao što je Cetinjski manastir pretstavio u *Oktoihu* iz Štamparije Crnojevića. Po primeru Makarijevom, u *Oktoihu* iz Štamparije manastira Gračanice (iz 1538/39 god.) data je slika Gračanice.⁵¹

Štampar Makarije je iz Vlaške po svoj prilici otišao na Sv. Goru, u manastir Hilandar. Tamo je postao iguman. Već smo pominjali da je Makarije kao iguman hilendarski sastavio jedan geografski spis. U tom se spisu govori „o zemljah dakijskih i o meždah jeje” (međama njenim), a zatim se prelazi na međe Gornje Mezije. Po podacima koji su u samom spisu može se utvrditi da je pisan između 1526 i 1529 god.⁵² Spis nije veliki, zanimljiv je, pa ga možemo navesti u celini: „Sije (ovo je) tlkovanije (tumačenje) igumana hilendarskago taha (možda) Makarija, poslednjago v sve-

⁴⁵ Đ. S. Radojičić, O Štampariji Crnojevića (Glasnik Skopskog naučnog društva XIX, 1938, 151—156); Isti, Karakter i glavni momenti iz prošlosti starih srpskih štamparija XV—XVII veka (Istoriski zapisi VI, 1950, 262); Isti, Istoriski razvitak srpske rukopisne i štampane knjige (Izložba Rukopisna i štampana knjiga Muzeja primenjene umetnosti u Beogradu, 1952, 14).

⁴⁶ St. Novaković, Vlaško-bugarski liturgijar od god. 1507 (Starine JA XI, 1879, 207—208); Ljub. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi I (1902) 124.

⁴⁷ Ljub. Stojanović, op. cit. IV, 39; Đ. S. Radojičić, Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru (Arhivist II, 1952, 76—77).

⁴⁸ И. Карагаевъ, Описание славяно-русскихъ книгъ I (1883) 26—28; Ljub. Stojanović, op. cit. I, 127.

⁴⁹ Ljub. Stojanović, Srbi štampari u Rumuniji (Nova Evropa IX, 1924, 475); Đ. S. Radojičić, O Štampariji Crnojevića (na n. m. 152, 155).

⁵⁰ Đ. S. Radojičić, Arhivist II, 76—77.

⁵¹ Isti, O jednoj ilustrovanoj srpskoj inkunabuli (Umetnički pregled IV, 1941, 23—26). E. Turdeanu se poziva na P. P. Panaitescu-a i pogrešno tvrdi da se slika crkve u vlaškom Oktoihu nalazi na Oktoihu iz Štamparije Crnojevića (Revue des études roumaines II, 1954, 251).

⁵² Đ. S. Radojičić, Beleške o štamparijama u Crnoj Gori u XV i XVI veku (Istoriski zapisi II, 1948, 4). Tu 1528 god. Za 1529 god. v. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine VI (1954) 60

štenoinoceph (među sveštenoinocima) o zemljah dakijskih i o meždah jeje (međama njenim). Prvaja Dakija: ot severnih stran mežda do Malije Rusije i do Hacaga dosežušti (dopiruća); ot zapada že mežda do Tise rece, iže (koji) shodit ot zemlje glagoljeme (zване) Germanskije iže jest Ugarskaja;⁵³ ot poludne (juga) mežda velikaja i slavnaja reka Dunaj, ot Tise rece jako (kako) že ishodit k Črnomu moru do Nistra (Dnjestra); ot vstočnije strane mežda Nistr velikaja reka, iže tečenije jeje (njenò) razdeljajet Tatara i Dakije, iže jest zemlja Muldovlahijskaja i Ugrovlahijskaja, iže i Planina naričjut se (nazivaju se). Mežda Gornjeje Misije (Mezije): ot zapada Dalmatija do Zapadnjago mora, njenja (sada) Skenderija glagoljet se (zove se), i zemlja Crnojevića, do samije Save rece velikije i do Sirakus, iže jest Dubrovnik; ot poludne (juga) že Mačedonija, iže jest njenja (sada) Serez imenujet se; ot vstoka že Trakija, iže jest Drenopolje, do Dunava rece velikije; ot severa že mežda velikaja reka Sava i Dunaj takožde, jako (kako) že i prežde više rečeno bist, i do Đermanije, iže i Jvagrii (Ugarskka) naričjut se. Mediteranija že, njenja (sada) glagoljemaja (zvana) jest Hacag i Erdelj i Mučak, do Tise rece opredeljajet se i tako zvanije prijemljušti njenja (sada). Mediteranija že po zemljemskom razčeteniji (računanju) glagoljema (zvana) jest. Obače (ali) i kraj jej (njen) Mehadija njenja (sada) zovet se, po prvom zemljemskom zvaniju do rece Olta dosežušti” (dopiruća).

Kao iguman hilendarski Makarije je putovao 1525 god. u Vlašku, a 1533 god. u Moldaviju. Dobio je za Hilandar godišnju pomoć. O tome mu je vlaški vojvoda Radul V de Afumaci izdao tri povelje, koje su sve srpske recenzije. Moldvaska povelja je u prepisu, ali se vidi da je i ona bila srpske recenzije. Nju je izdao vojvoda Petar IV Rareš.⁵⁴

Makarije nije doneo sa sobom u Vlašku prvu srpsku štampariju i nije ju ni mogao doneti, jer nije bila njegova već Crnojevića. Druga srpska štamparija bila je u Goraždu. Radila je tamo od 1519 do 1523 god. Pripadala je Ljubavićima koji su je docnije preneli u Vlašku. Ne znamo kad su to učinili, ali 1545 god. u Trgovištu se štampa jedan *Molitvenik* „s madrami (matricama) Dimitra Ljubavića”.⁵⁵ Dve godine docnije, 1547, Dimitrije, koji nosi titulu logofet, štampa *Apostol*. Jedan deo tog izdanja namenjuje Vlaškoj i ti su primerci s pogovorom u kome se pominje vlaški vojvoda Mirča (III, Čobanin) i kaže da su štampani u Trgovištu. Drugi su bili za Moldaviju. Tamo je pogovor s imenom moldavskog vojvode Ilijaške (II, Rareša) i njegove majke „gospo-

⁵³ Od 1526 god. Ferdinand Habzburški je bio kralj ugarski, pa otud to izjednačavanje zemlje Germanske i Ugarske.

⁵⁴ Đ. S. Radojičić, Srpske arhivske i rukopisne zbirke na Sv. Gori (Arhivist V, 10—11).

⁵⁵ Isti, Povodom jednog članka o starim srpskim štamparijama (Srpski književni glasnik 60, 1940, 215).

žde Jelene despotarice". Pogovori su srpske recenzije.⁵⁶ Tekst *Apostola* je prenet na vlaško-moldavsku recenziju, ali sa jasnim tragovima prvobitne srpske recenzije.⁵⁷

Ta maločas pomenuta „gospožda Jelena despotarica" je kći despota srpskog Jovana Brankovića. Bila je udata za moldavskog vojvodu Petra IV Rareša (1527—1538, 1541—1546).⁵⁸ U Batošanima, koji su njoj pripadali, podigla je dve crkve. Tu se u natpisu naziva „Jelena despotovna, gospožda Petra vojvode, dšti Joana despota". I u Sučavi ima jedna njena crkva.⁵⁹ Moldavski letopisac Grigore Ureke (oko 1640) o njoj je pod 1540 god. ovo zabeležio: „(Petar Rareš) dogovori se sa svojom ženom kneginjom Jelenom da sultanu Sulejmanu, turskom caru, pošalje pismo sa velikim molbama i žalbama da bi se sažalio na njega i oprostio mu, savijajući glavu pod carevu sablju, i da bi poslao pismo Janošu (Zapolji), mađarskom kralju, kako bi mu ovaj dozvolio da napusti zemlju i ode u Carigrad i služi na carevoj Porti. I pošto je kneginja Jelena znala srpska slova, ona napisa pismo caru, sa mnogo molbi i žalbi, i zapečati ga i dade ga knezu Petru (Rarešu). I knez Petar spusti ga iz kule kroz prozor napolje, pored zidina kule, i on zovnu jednog svoga vernog služitelja, koji je bio Srbin, i pokaza mu pismo i preporučí mu u tajnosti da uzme pismo i da ga preda u careve ruke. Koji, dobivši ovaj nalog, ode da uzme pismo i odnese ga u Carigrad i pruži ga prema carevim rukama".⁶⁰

Jelenina i Petrova kći Roksanda udala se za moldavskog vojvodu Aleksandra IV Lapušjanu (1552—1561, 1563—1568). Ona je priložila 1567 god. izvezenu plaštanicu manastiru Milěševi u kome počiva telo sv. Save srpskog.⁶¹ Kod njenoga muža i nje sklonili su se „praunuci hercega Stefana", „tri bratijenca i dvije

⁵⁶ И. Карагаевъ, op. cit. 111—114; Ljub. Stojanović, Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga SAN (1901) 232—235; Isti, Stari srpski zapisi i natpisi I, 173—174, IV, 52. Upor. Đ. S. Radojičić, O starom srpskom štampanom apostolu (Bibliotekar VII, 1955, 25—27).

⁵⁷ P. I. Šafarić, Geschichte der südslawischen Literatur III (1865) 267—268; И. Карагаевъ, op. cit. 112.

⁵⁸ N. Jorga, Art et littérature des Roumains, 42—45. N. Radojičić je, „s velikom rezervom", izneo pretpostavku da je Jelena „despotovna" identična sa Despinom, ženom Basarabe IV Njagoja (Plaštanica u manastiru Pakri, Narodna starina VII, sv. 17, 1928, 197). To ne može da bude, jer je Despina očevno lično ime (a ne titula): javlja se u potpisu i intitulaciji Despininih pisama (S. Dragomir, Documente noua privatoare la relațiile Tarii Românești cu Sibiuul în secolii XV și XVI, 60—62 i tabl. II) i u Krušedolskom pomeniku („Nagoja, gospođu Despinu" — S. Petković, Opis rukopisa manastira Krušedola, 1914, 227).

⁵⁹ J. Radonić, Grof Đorđe Branković i njegovo vreme, 35; N. Jorga, O srpsko-rumunskim odnosima u prošlosti (Godišnjak SAN XXVII, 1913, 171).

⁶⁰ R. Perović, op. cit. 8—9.

⁶¹ L. Mirković, Mileševska plaštanica moldavskog vojvode Aleksandra i žene mu Roksande u manastiru Pakri (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor VII, 1927, 130—136); N. Radojičić, na n. m. 193—197; L. Mirković Crkveni umetnički vez, 23—25.

sestre" (tako stoji u pismu vojvodinom Dubrovčanima, koje „pisa Dragomir Srbin u mestu Sučave" 1566 god.).⁶²

Jedan avanturista sa Krita, Jakov Irakliski, uspeo je da ubedi Roksandu i vojvodu Aleksandra da je potomak Brankovića i prema tome srodnik Roksandin. Bio je na dvoru Karla V i od njega dobio potvrdu svoje izmišljene genealogije. Nazivao se Bazilikom Heraklidom, despotom, markizom ostrva Parosa i Naksosa. Uspeo je da zbaci vojvodu Aleksandra s prestola i da vlada Moldavijom skoro dve godine (1561—1563).⁶³

Hrišćanskog feudalizma kod Srba i Bugara više nije bilo, pa za crkvu nije više bio dovoljan oslonac preostala hrišćanska vlastela, „boljari". Obratila je veću pažnju zanatlijama i njima je počela da stvara kultove. Tako je početkom XVI veka dobio kult jedan kujundžija, Djordje Kratovac iz Sofije. I drugi jedan zanatlija iz Sofije zaslužio je kult svojom mučeničkom smrću 1555 god. Bio je to obućar Nikola, rodom iz Janjine. Njegovo *Žitije* napisao je u srpskoj recenziji Matej Gramatik. Jedno vreme Nikola Sofiski je živeo u Vlaškoj, pa se zbog toga u njegovom *Žitiju* nalaze zanimljivi podaci o obućarskom zanatu kod Vlaha. U Vlaškoj, kaže se u *Žitiju*, „ne imadjaše usmošavačkog hitrosloženija (obučarske veštine) iskusnog, no nestručno rekao bi ko, i ne ljudima lako prikladna. Grubo imadaše neiskustva radi, kao što rekosmo. Božanstvenim darom Nikola izmlada umetnički veštini toj naučen bi, što i pričanje koje je proteklo kaza. I (to) toliko da sve tamo prevaziđe. I zbog ovoga ljudi koji tamo žive prišli su k njemu. I ne samo (oni) no i ljudi od palata onog koji vlada zemljom. I tako ne malu ljubav k njemu sticahu i posle malo (vremena) poznata njega stvore gospodinu svojemu. I prizvan bude blaženi od njega. A on uobičajeno poklonjenje državnom (poglavaru) podavši kao što treba. Začudiše se blagorazumna čoveka videvši oni koji su okolo stajali. No i sam kralj kad je pogledao na nj, i prekrasan izgled njegov pohvalivši, onim koji su tu stajali reče: Mislim da je od dobrorazumnih ovaj čovek. Ko je i otkuda i uzrok dolaska pitaše da zna. I kako ime tvoje glasi. I sveti dobivši takva (pitanja), odgovori s pokornošću. Ja, vladaoče, od daljnih (predela) pridoh, čuvši veličinu bogodarovane ti države. Bez oca i majke i srodnika svih. A od rukodelija živim, bogom hranjen. I u Hristu bogu veran Nikola narečen bih na svetom krštenju. A rob gospodstvu tyome. I državni: Saznah reče, o Nikola da je u tebi blagorazumije i hrabrost, a šta više (da si) dobroiskusni veštak delatelj. Razumeh da u zemlji našoj nema ovom podobno. Toga radi izvoli se nama da ti prebivaš u dvoru mome, i s drugim ljudima (koji su) u palatama da zajedno prebivaš i hraniš se. Da se ne pokaže huda

⁶² K. Jireček, Spomenici srpski (Spomenik SAN XI, 1892, 90—91; Ljub. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma I, 2 (1934) 411—412.

⁶³ N. Jorga, Istorija Rumuna, 134; Ced. Mijatović, na n. m. 10—11; J. Radonić, op. cit. 245, 702—703.

carska (palata) lišenjem mudrih ljudi, jer i ta sama množinom vojina ukrašava se, i izrednih ljudi. Rastuži se namah izvrsni kad ovo ču, a ne obradova se. Izjavlji vaše da je nedostojan i neuk carskom služanju. Ali nadjača državni, kao što je prirodno. I ne po volji povinova se bogoljubivi ovaj čovek, dobroposlušan budući svagda. I u vojnički čin upisan bi".⁶⁴

Među izdanjima starih srpskih štamparija najobimnija je knjiga *Sabornik ili Praznični minej*. Izišao je iz štampe 1538 godine. Dugo je slagan i štampan u Štampariji Božidara Vukovića u Veneciji, više od devetnaest meseci. Bila je to skupa knjiga. Prodavana je za 20 groša, a to je u ono doba iznosilo više od trinaest dukata.⁶⁵ Ta je knjiga preštampana u Sasšebešu 1580 god. Oko njene izrade trudio se đakon Koresi, a izdata je po naredbi mitropolita erdeljskog Đenadija.⁶⁶ Knjiga je liturgičke sadržine. U njoj su praznične crkvene pesme. Neke od njih pripadaju originalnom srpskom crkvenom pesništvu. Tako su tu pesme posvećene Simeonu Nemanji od Teodosija, Savi, — možda takođe od Teodosija, Savi od Siluana, Stefanu Dečanskom od Grigorija Camblaka. Po naredbi mitropolita Đenadija štampan je 1581 god. jedan *Zbornik propovedi*, prevedenih sa grčkog.⁶⁷

Posle turskih poraza u pomorskoj bici kod Lepanta (1571) i u bici kod Siska (1593) javljaju se pokreti kod potlačenog življa u Turskome carstvu. Najlepše nade izaziva i dugi rat koji Austrija vodi s Turcima (1593—1606). Za vreme ovog rata Srbi su podigli više ustanaka protiv Turaka i uopšte pokazali živu aktivnost. Tada je bio na položaju pečkog patrijarha Jovan, koji je pogazio sporazum s Turcima zaključen još 1557 god. od strane patrijarha Makarija s prilikom obnove Pečke patrijaršije. Patrijarh Jovan je zauzeo protivturski stav i to ga je stalo života (1614). Bio je svakako vlašskog porekla. Zvao se Kantul. Njegov bratučed bio je mitropolit vlaški.⁶⁸ U banatskom ustanku od 1594 god. uzeli su učešća i Vlasi. Vođ pobunjenika koji su napali na Vršac, Petar Majžoš, bio je verovatno Vlah.⁶⁹

Kod Srba u Erdelju, u Vlaškoj i u Austriji javljaju se, posle ustanka u Banatu, tri ličnosti koje su se isticale i s kojima su računali i erdeljski knezovi, i vlaške vojvode, i austriski carevi. To su Đorđe Rac Slankamenac, Sava Temišvarac i Deli-Marko.

⁶⁴ П. А. Сырку, оп. cit. 52—53.

⁶⁵ Đ. S. Radojičić, *Cena Prazničnog mineja Božidara Vukovića* (Bibliotekar VII, 1955, 28—29).

⁶⁶ И. Каратаевъ, оп. cit. 206—210; G. Vitković, *Srpski istorijski i književni spomenici*, CXII Opštak (Glasnik SUD 67, 1887, 342—350). Upor. D. Ruvarac, *Prikaz 67 knjige Glasnika SUD (iz „Videla“)*, 1887, 26.

⁶⁷ Rad. M. Grujić, *Duhovni život (Vojvodina I, 398—399)*.

⁶⁸ И. Ruvarac, *O pečkim patrijarcima od Makarija do Arsenija III (1888)* 57, 58.

⁶⁹ D. J. Popović, *Vojvodina u tursko doba (Vojvodina I, 254)*.

Đorđe Rac Slankamenac⁷⁰ istakao se još u doba ustanka u Banatu. Vodio je pregovore u ime ustanika. Tada je već bio u zrelim godinama. Čovek maloga porekla, počeo je svoju karijeru kao konjušar kod jednog erdeljskog velikaša. Posle ustanka stupio je u službu erdeljskog kneza Žigmunda Batorija. Mora da se isticao svojom okretnošću, kad ga je erdeljski knez slao kao svoga izaslanika Tatarima i vlaškom vojvodi Mihailu Hrabrom. Učestvovao je u erdeljskim pohodima. Prešao je u Vlašku i tamo komandovao nad većim brojem srpskih ratnika. Za račun Vlaha ratovao je protiv Turaka i protiv Erdelja. Išao je kao vlaški izaslanik. Bivao je u zatvoru i austriskom i erdeljskom. Stupio je u austrisku službu, pa je uskoro napustio i otišao u Erdelj. U Erdelju uživa veliki ugled i uzima učešća u radu erdeljskog sabora. Pogubljen je po nalogu vlaškog vojvode Radula VIII Šerbana, koji se bio umešao u erdeljske razmirice. Đorđe je raščerečen i glava mu je u Brašovi stavljena na gradski zid (1611). U nauci je izneto mišljenje da je Đorđe Rac Slankamenac opevan u narodnoj pesmi pod imenom Pijanice Đure.⁷¹ Vojvoda Mirčeta u pesmi *Radul-beg i bugarski kralj Šišman* (iz II knj. Vukove zbirke) kazuje svome bratu Radulu:

A ti uzmi dvije verne sluge,
Paž ti idi gradu Trnovome,
Ne plaši se kralja Šišmanina:
Ako stane rujno piti vino,
Piće za te Pijanica Đura;
Ako l' odu grčki govoriti,
Govoriće Grčiću Manojlo.

U Trnovu donose kupu vina od dvanaest oka.

Beg je dade Pijanici Đuru,
Đuro popi, ništa ne osjeti.

Od Đure je stvoren tip pijanice u našim narodnim poslovicama,⁷² pa se otuda govori: „Ne poznaje Đura svoju ženu”, „Pijan Đuro kao i sjekira”, „Obodi ga, Đuro!” (kad ko rđavo, a osobito na rđavu konju trči), „O Đurinu petku” (u značenju nikad). Po Pijanici Đuri velika vinska čaša naziva se „đurovača”.

⁷⁰ A. Ivić, *Istorija Srba u Vojvodini* (1929) 203, 208, 209, 213, 217, 219, 222, 223, 224, 226, 234, 235, 237; D. J. Popović, na n. m. 250—251.

⁷¹ Drag. Kostić, *Tumačenja druge knjige Srpskih narodnih pjesama V. S. Karadžića* (1937) 112.

⁷² V. Čajkanović, *Iz naših narodnih poslovice* (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor I, 1921, 209—210).

⁷³ A. Ivić, op. cit. 208, 209, 220, 230, 232, 233, 235, 236—237, 241; D. J. Popović, na n. m. 251.

Sava Temišvarac⁷³ se javlja posle ustanka u Banatu. Bio je u službi erdeljskog kneza. Ratovao je protiv Turaka. Prešao je u austrisku službu, pa je zatim otišao u Vlašku, gde je zapovedao jednom četom (1616). Posle toga gubi mu se trag.

Deli-Marko⁷⁴ je bio od velikog ugleda kod Srba. Imao je uticaja na ljude. Bio je dobar ratnik, a umeo je da bude i dobar diplomata. Poreklo mu je nepoznato. Sudeći po nadimcima, imao je neke veze i s Dubrovnikom i sa Segedinom. Sa svojom četom je pripadao erdeljskoj vojsci. Prelazio je preko turske granice i robio turske karavane, pa čak i turske lađe. Išao je i preko planine Balkana i pustošio po dolini Marice. Napao je i na Plevnu i odatle doneo veliki plen. U jednom takvom pohodu bio je ranjen i dopao je turskog ropstva. Odveden je u Carigrad. Posle svog oslobođenja bio je u službi vlaškog vojvode Mihaila Hrabrog i komandovao odredom od četiri hiljade Srba konjanika. Bivao je zatim u Erdelju i Mađarskoj, pravio razne poteze i dolazio u opasnost da izgubi život. Jednom je morao da prepliva s konjem Tisu. Drugi put je morao da se spasava bekstvom od pokolja. Stupio je u austrisku službu, pa je uskoro zatim otišao u Erdelj. Bio je ozbiljan kandidat za moldavskog vojvodu (1615, 1617). Kao erdeljski izaslanik išao je u Carigrad i dvaput u Prag. Kad je po drugi put bio u Pragu kod pobunjenih Čeha, dobio je dar u oružju i odelu. To je poslednja vest koju imamo o njemu (iz 1619 god.). U našem narodnom pesništvu lik Deli-Marka stopio se s likom Kraljevića Marka.⁷⁵

Početak XVII veka prestaje s radom poslednja stara srpska štamparija. Ona je bila u Veneciji. Njeno jedino izdanje, *Psaltir* (1638), odlikuje se po tome što ima naslovnu stranu. Dotada stare srpske štampane knjige bile su bez naslovne strane, pa su i time bile slične starim srpskim rukopisnim knjigama. U Vlaškoj, u Trgovištu, štampa se *Pentikostar* (Cvetni triod) 1649 god. Po naredbi kneginje Jelene, žene vlaškog vojvode Matije Basarabe (1632—1654) ta je knjiga „ot dvoju pismenu seju” (ovih) — velikog i malog jusa — „po običaju blagovolnomu račeniju (želji) srbskago naroda opasno (pažljivo) izčištena”. Oko te knjige trudio se jeromonah Jovan Svetogorac, inače Bosanac iz Kamengrada, postriznik manastira Gomionice. „Tiparnik” je bio neki Proka, koji je knjigu „tiparisao” „s vsemi pročimi svojimi trudoljubci”.⁷⁶ U knjizi se nalaze srpski stihovi, koji su većinom sa slikom, od trinaest slogova, tzv. „poljski trinaesterci”.⁷⁷

⁷³ A. Ivić, op. cit. 208, 209—210, 214, 216—217, 218, 220, 221—222, 230, 233, 235, 239—241, 244—245; D. J. Popović, na n. m. 251—252.

⁷⁵ Drag. Kostić, Noviji prilozi proučavanju narodne poezije (iz Srpskog književnog glasnika 42, 1936) 21, 22—23; Isti, Tumačenja, 103.

⁷⁶ И. Караџевъ, op. cit. 537—538; St. Novaković, Srpski štampari u Rumuniji (Godišnjica N. Čupića XVII, 1898, 339—340, 340—348); Ljub. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi I, 360—361.

⁷⁷ Pavle Popović, Srpski stihovi iz 1649 god. (Godišnjica N. Čupića XXIX, 1910, 333—337).

Tako se vlaško štamparstvo, koje je osnovao Srbin Makarije, odužilo srpskoj knjizi. I na početku XVIII veka, kad se cele srpske knjige režu u bakru i onda umnožavaju kao drugi bakrorezi, u vlaškoj štampariji u Rimniku od 1726 do 1761 god. štampaju se neke školske i crkvene knjige za Srbe.⁷⁸

Ovde moramo da stanemo. Trebalo bi pričati o grofu Đorđu Brankoviću i o parijarhu Arseniju III Crnojeviću, ali time bismo ušli u novo doba koje ne mislimo obrađivati. Samo da dodamo još nekoliko reči o našoj narodnoj pesmi i legendi. Iz vlaške istorije u našoj narodnoj pesmi se pominju vojvode Mirča (I), Radul (I ili IV) i Vladislav (I). Naša narodna pesma zna za Karavlašku i Karabogdansku.⁷⁹ Videli smo da pod „Karabogdanom” govore o Moldaviji i stari srpski letopisi (kod njih još i naziv „Bogdančeva zemlja”). U *Savinski letopis* (sačuvan u rukopisu verovatno iz 1687/88) uneta je ova legenda o despotu Stefanu i devici Rutii: „Postaviše za despota Stefana, sina kneza Lazara. I privedena njemu bist žena gospoda (gospodina) ot grada Galata, dšti Katakuzina Paleologa, imenujema gospođa Jelena, koja bist besplodna, ne ima čeda s Stefanom despotom. I pojde Stefan despot k kesaru s vlasteli i velmoži svojimi, i prihodit v udol (dolinu) neki ot Sibinja u rečenoga Vlaha Boguta ili Budimira vitati (stanovati) v domu jego (njegovom). Gospodin Stefan Lazarević nikogda na tuždu ženu ne pomisli, i tu ustreljen bist ženskom pohotiju na devicu dšter Budimirovu. Toj videše vlasteli i bližiki Stefana despota, i pojdoše k materi sije (ove) device, i vsa (sve) ej (njoj) skazaše jaže (ono) o Stefane. Ona že vždele (zaželi) semu (ovo) tomuj, i takoj ona prinudi dšter svoju i pojde i primesi se (približi se) k Stefanu, i bist s njeju; utrej dn (sutradan) prispev Stefan, videv sebe smuštena drehal (haljine) i skrban v sebe sta(ja)še. Takoj ga vlasteli i velmuži videvše, vse porazumeše i velmi vradovaše se. Stefan devicu k sebi prizivajet, i prsten svoj na nju polagajet i celovav jeju (nju) i reče: ti jesi vtora i žena moja Rutua jako (kao) i Jelena, dšti Katakuzina Paleologa. I tako Ruta, dšti Budimirova, začet se ot Stefana, sina kneza Lazara i rodi Janka i Mandeljenu, dvoji deti”.⁸⁰ Janko je Sibirjanin Janko, poznata ličnost naših narodnih pesama i predanja. Da je on sin despota Stefana, priča se u narodu (kako je to zabeležio Vuk Karadžić). O tome postoje i narodne pesme (u zbirkama V. Bogišića, S. Milutinovića i B. Petranovića).⁸¹ Po legendi iz *Savinskog letopisa* Janko bi bio po

⁷⁸ Đ. S. Radojičić, Istoriski razvitak srpske rukopisne i štampane knjige (na n. m. 22).

⁷⁹ T. Maretić, Naša narodna epika (1909) 152, 161—162; Drag. Kostić, Tumačenja, 35, 111, 150.

⁸⁰ Izd. Ljub. Stojanović, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor VII, 177.

⁸¹ T. Maretić, op. cit. 168—169, 178—180; A. Gavrilović, Istorija srpske i hrvatske književnosti usmenog postanja (1912) 122—123.

majci vlašskog porekla. Sibinjanin Janko odn. istoriski Jovan (Januš, Jankul) Hunjadi bio je zaista Rumun po poreklu. Njegov otac, vitez Vojko, dobio je 1409 god. grad Hunjad od kralja Sigismunda.⁸²

Đorđe Sp. Radojičić

RELATIONS SERBO-ROUMAINES DU XIVe AU XVIIe SIECLE

Résumé

Dès l'époque de leur établissement permanent dans la Péninsule Balkanique, c'est-à-dire à partir du VIIe siècle, les Serbes ont vécu en communauté ou bien dans le plus proche voisinage avec les Roumains. Treize siècles se sont écoulés sans qu'aucun conflit de guerre ait eu lieu entre eux. C'est un exemple rare de la coexistence pacifique entre les peuples.

La formation de l'une et de l'autre de ces deux nations, leur ethnogénèse, se développait parallèlement et sous les influences réciproques. Au XIVe siècle fut achevé l'établissement des états féodaux roumains de Valachie et de Moldavie et c'est alors que naissent aussi leurs rapports avec les états serbes et la communauté ethnique serbe.

Au début même de ces liens mutuels, au XIVe siècle déjà, il y eut des rencontres des détachements serbes et roumains, mais dans le cadre des armées étrangères. La première fois les Roumains étaient parmi les agresseurs, avec les Bulgares dans la bataille de Velbužd en 1330. La seconde fois s'étaient des Serbes qui se sont trouvés dans cette situation, menés par les Turcs contre la Valachie en 1395. Cette campagne se termina par la bataille de Rovine.

C'est au temps de l'empereur Uroš que fut établi, entre l'état serbe et la Valachie, un lien aussi étroit que put être dans le régime féodal un mariage princier. L'empereur Uroš épousa, en 1360, Anne ou Ancha, fille du prince de Valachie Nicolas Alexandre.

L'instruction et la culture féodales se rattachent aux monastères; de là la grande importance de l'activité du prêtre Nicodème Grčić en Valachie, lequel, dans la seconde moitié du XIVe siècle, travaillait à faire construire les monastères de Vodita et de Tismana. Le prince serbe Lazare accorda à Nicodème des subventions pour la construction de l'un et de l'autre de ces deux monastères.

Vers l'an 1400 séjournait en Moldavie Grégoire Camblak, écrivain qui, par son activité, forme un lien entre les littératures anciennes bulgare, serbe, roumaine (en langue slave) et russe.

Les vieilles annales serbes dont les commencements remontent à la première moitié du XVe siècle contiennent de nombreuses informations sur la Valachie et la Moldavie. Les annales valaques et moldaves, de leur part, parlent des Serbes.

De la seconde moitié du XVe siècle nous possédons une notice géographique sur les pays roumains par l'écrivain serbe Démétrius Cantacuzène, et de la première moitié du XVIe siècle un bref écrit géographique par l'hégoumène de Hilandar Macaire, qui doit être positivement considéré comme étant identique avec Macaire, premier imprimeur serbe et valaque.

⁸² II. Ruvarac, Poreklo Sibinjanin Janka (Zbornik II. Ruvarca I, 1934, 509—523); K. Jireček, Istoriija Srba I, 366.

Les princes valaques subventionnaient vers la fin du XVe et au début du XVIe siècle Hilandar, monastère serbe au Mont Athos.

L'ancien despote titulaire serbe en Srem (Syrmie) Georges Branković alla comme moine Maxime en Valaquie vers la fin de 1505 ou au commencement de 1506. Là, il devint métropolitain valaque. Après son retour de la Valaquie, il obtint une aide de la part du prince valaque Basarab IV Neagoe et fit bâtir le monastère de Krušedol (entre 1512 et 1516).

„Les Conseils” de Basarab IV Neagoe, destinés à son fils Théodose (futur prince de Valaquie) mentionnent Vidovdan (le 28 juin — anniversaire de la bataille de Kosovo) comme jour du désastre, ce qui témoigne combien le culte de Kosovo a été répandu en Valaquie.

L'église à Curtea-de Arges, qui fut bâtie par Neagoe, est ornée de fresques, parmi lesquelles figurent aussi les portraits du prince serbe Lazare et de la princesse Milica. L'épouse de Neagoe, Despina, parente des Branković, était une célèbre brodeuse. Ses broderies se trouvaient dans les monastères serbes (à Krušedol, par exemple).

L'écrivain ancien serbe Gavriilo écrivit la Vie de Nifon, haut dignitaire de l'église (il était à certaines époques même le patriarche de Constantinople), qui prenait part à la vie sociale de la Valaquie au début même du XVIe siècle. Cette oeuvre littéraire existe dans les manuscrits en langues slave, grecque et roumaine.

Après le fondateur de l'imprimerie valaque, Macaire, qui était Serbe, d'autres imprimeurs serbes développent leur activité aux pays roumains. Ainsi, par exemple, les Ljubavić avaient transféré leur imprimerie de Gorazde (petite localité de Bosnie, située sur la Drina, un des centres de l'art typographique serbe au XVIe siècle) en Valaquie (au XVIe siècle). L'imprimerie valaque paya de retour les Serbes en imprimant des livres serbes au XVIIe et au XVIIIe siècle.

La fille du dernier despote de Srem Jovan Branković, Jelena (Hélène), „despotarica” ou „despotovna” (despotesse), épousa le prince de Moldavie Pierre IV Rares (1527—1538, 1541—1546). Elle fit construire de nombreuses églises en Moldavie. Les annales moldaves relèvent qu'elle écrivit, au nom de son mari, une lettre, rédigée en langue serbe, au sultan Soliman II.

Parmi les écrits originaux datant du XVIe siècle et rédigée en slavons serbe on trouve la biographie d'un cordonnier, Nicolas de Sophie qui se signala en Valaquie par ses qualités de bon artisan, de sorte qu'il fut remarqué par le prince valaque lui-même qui le fit venir à sa cour et lui conféra un grade militaire.

Vers la fin du XVIe et au début du XVIIe siècle les Serbes et les Valaques participent en commun aux mouvements dirigés contre les Turcs. C'est alors qu'apparaissent sur la scène trois personnages éminents, appartenant à la fois à l'histoire serbe et à celle des Roumains. Ce sont Đorđe Slankamenac (Georges de Slankamen), Sava Temišvarac (Sava de Timisoara) et Deli-Marko.

Certains personnages de l'histoire valaque sont mentionnés aussi dans le chant et la légende serbes. La légende de la naissance de Sibanjanin Janko, homme d'état hongrois d'origine roumaine (Hunyade Jean), a été insérée dans les annales anciennes serbes connues sous le nom de Savinski letopis (datant du XVIIe siècle).